

ԿԱՐԾԻՔ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍԵԼԻՄՅԱՆԻ

«ԴԱԻԱՆԱԿԱՆ ՆՈՐ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԵՒ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ՝ ԸՍՏ 19-ՐԴ ԴԱՐՈՒ
40-50-ԱԿԱՆ ԹԹ՝ ԱԻԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ (Կ. ՊՈԼԻՍ, ԶՄԻՌՆԻԱ)»
վերնագրով Թ.00.05 «Կրոնի տեսություն և պատմություն» մասնագիտությամբ
պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար
ներկայացված ատենախոսության վերաբերյալ

Աշխատանքը բաղկացած է՝ ներածությունից, երեք գլխից, եզրակացություններից և օգ-
տագործված աղբյուրների ու գրականության ցանկից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ (ծավալը՝ 24 էջ)

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ - «ԵԻՐՈՊԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒՄՆ ՈՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԱԻԵՏԱՐԱ-
ՆԱԿԱՆՆԵՐԸ 19- ՐԴ Դ. 40-ԱԿԱՆ ԹԹ» (ծավալը՝ 36 էջ):

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ - «ՄԻՐՈՅ, ՅՈՅՄԻ ԵՒ ՄԵՂՔԻ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅ ԱԻԵՏԱՐԱ-
ՆԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ՄԷՋ (ծավալը՝ 33 էջ):

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ - «ՀՈԳԵԻՈՐ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ-
ՆԵՐԸ (ծավալը՝ 42 էջ):

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (ծավալը՝ 6 էջ):

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿՈՒՄ (ծավալը՝ 10 էջ) առ-
կա է 120 միավոր սկզբնաղբյուր, աշխատություն և մամուլ (հրականում, ավելի քան՝ 201
միավոր), որոնց նկատելի մասը (47) օտարալեզու հրատարակություններ են: Ատենախոսու-
թյան ծավալը (առանց գրականության ցանկի) 159 էջ է, իսկ ընդհանուրը՝ 169:

Ներածությունում Սելիմյանը ներկայացրել է ատենախոսական թեման հիմնավորող հիմ-
նական չափորոշիչները, այն է՝ թեմայի կարևորությունը կամ արժևորումը պատմական տե-
սանկյունից, արդիականությունը, ատենախոսության նպատակը, խնդիրները, մեթոդաբա-
նական հիմքերը, ժամանակագրական շրջանակները, գիտական նորույթը, կիրառական
նշանակությունը, թեմայի ուսումնասիրության աստիճանը կամ սկզբնաղբյուրների ու գրա-
կանության տեսությունը և ատենախոսության կառուցվածքն ու բովանդակությունը:

Առաջին զլխում ատենախոսը քննարկել է եվրոպական եկեղեցական բարեկարգության կամ բարենորոգչության գաղափարախոսական հարցերը և այդ համատեքստում՝ արևմտահայ ավետարականների գործունեությունը 19-րդ դ, 40-ական թվականներին:

Երկրորդ զլուխը վերաբերում Հայ Ավետարանական եկեղեցու դիտանկյունից՝ սիրո, հույսի և մեղքի ըմբռնումներին:

Երրորդ զլխում ատենախոսն անդրադարձել է համայնքի հոգևոր-մշակութային և ազգային հիմնախնդիրներին:

Եզրակացություններում կատարվել են քննարկված հիմնախնդիրների ամփոփիչ եզրահանգումներ:

Առաջին զլուխը կազմված է երեք ենթազլխից:

Առաջին ենթազլխում (ՀՈԳԵԻՈՐ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ) ատենախոսն անդրադարձել է եկեղեցական բարեկարգության գաղափարախոսությանը և մասնավորապես՝ բողոքականության դավանաբանության հինգ դրույթներին: Քրիստոնեական արևմուտքի համար 15-16-րդ դարերը վճռորոշ ժամանակաշրջան էր, երբ տեղի ունեցավ մշակութային զարթոնք: Այդ ժամանակին են վերաբերում՝ Իտալական Վերածնունդը, նրա ազդեցությունը ողջ Եվրոպայում, Նոր Աշխարհի բացահայտումը, երևույթներ, որոնք վճռորոշ եղան ողջ աշխարհի համար: Այդ ժամանակ տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական ու մշակութային փոփոխություններն իրենց ազդեցությունը թողեցին նաև կրոնական կյանքի վրա: Եվրոպական մի շարք երկրներում (Գերմանիա, Անգլիա, Ֆրանսիա, Շվեյցարիա, Հոլանդիա և այլն) 16-րդ դարասկզբին սկիզբ առավ կրոնական շարժում, որը հայտնի է «Ռեֆորմացիա» («Բարեկարգութուն») անվամբ: Ռեֆորմացիայի գաղափարախոսությունը մշակել էին աստվածաբաններ Մարթին Լյութերը, Ժան Կալվինը և Ուլրիխ Ցվինգլին: Ատենախոսն հատկապես անդրադարձել է Լյութերի և Կալվինի՝ հոգևորի վերաբերյալ տեսական մոտեցումներին: Այստեղ ներկայացվել են բողոքականության դավանաբանության հիմնական դրույթները:

Երկրորդ ենթազլխում (ՀԱՅ ԱԻԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ) ներկայացված են՝ Հայ Ավետարանական շարժումն, այդ համայնքի գործունեության շրջադարձային փուլը, Օսմանյան կայսրությունում միսիոներական կառույցների գործելաոճը, կրոնական մամուլի գաղափարական ուղեգծերը և այլն:

Երրորդ ենթազլխում (ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ԿՐՕՆԱԹԵՐԹԸ) Սելիմյանն անդրադարձել է արևմտահայ առաջին կրոնաթերթին: Քննարկելով նաև կրոնական այլ պարբերականներ՝ ատենախոսը փորձել է վերլուծել դրանցում արտացոլված դավանական և կրոնա-

բարոյական հարցերը: Սելիմյանն այստեղ անդրադարձել է ավետարականների հրատարակություններին («Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» /Զմիռնիա/, «Աւետաբեր» /Կ. Պոլիս/, «Աւետաբեր մանկանց» /Կ. Պոլիս/ և այլն), դրանց դավանական ուղղվածությանը, կրթության, դաստիարակության և լեզվական հիմնախնդիրներին: Այս առումով ուշագրավ են Հր. Աճառյանի դիտարկումները. «Առաջին անգամ լեզուի մաքրութեան վրայ ուշադրութիւն է դարձնում Զմիռնիոյ անդրանիկ հայ թերթը՝ Շտեմարանը, որ ամերիկեան միսիոնարների հրատարակութիւնն էր: Բողոքական միսիոնարները դուրս են գալիս մեր մէջ իբրեւ աշխարհաբար լեզուի կանոնաւորութեան առաջին պատճառ եւ նորանցից յետոյ սկսում են օրից օր շատանալ հայ թերթերը «աշխատելով հետզհետէ մաքրել ու պատրաստել աշխարհիկ նոր գրական լեզուն»:

Երկրորդ գլուխը (ՍԻՐՈՅ, ՅՈՅՍԻ ԵՒ ՄԵՂՔԻ ԸՄԲՈՂՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՁ) բաղկացած է երկու ենթագլխից:

Առաջին ենթագլխում (ՄԵՐՆ ՈՒ ՅՈՅՍԸ ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹԻ ԸՆԿԱԼՄԱՄԲ) ատենախոսւմը քննարկել է «Աւետաբեր և Շտեմարան պիտանի գիտելեաց»-ում հրատարակված հոդվածները՝ սիրո ընկալումների ու դրսևորումների տեսանկյունից:

Երկրորդ ենթագլխում (ՄԵՂՔԸ ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹԻ ԸՆԿԱԼՄԱՄԲ) ատենախոսն անդրադարձել է մեղսագործության ավետարանական ընկալումներին: Նա փորձել է վերլուծել նաև մեղավորության և չարիքի քրիստոնեական մեկնությունները:

Երրորդ գլուխը (ՀՈԳԵԻՈՐ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ), որն ատենախոսության ամենածավալուն բաժինն է, բաղկացած է երեք ենթագլխից:

Առաջին ենթագլխում (ԱԶԱՏ ՄԱՐԴՈՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ) Սելիմյանը փորձել է վերլուծել մարդու ազատականության տեսությունն՝ ըստ ավետարանական դավանաբանության: Այստեղ քննարկվել են նաև քաղաքակրթության և քրիստոնեության հարաբերակցության որոշակի հարցեր:

Երկրորդ ենթագլուխը (ՀՈԳԵԻՈՐ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԸՄԲՈՂՈՒՄԸ) վերաբերում է հոգևոր մշակույթին: Այստեղ ընդհանուր մշակույթը դիտարկվել է, որպես մարդկային ձեռքբերման կատարյալ ամբողջություն, իսկ հոգևոր մշակույթը՝ հոգևոր կատարելագործության ամբողջություն:

Ատենախոսը մշակույթ երևույթը դիտարկել է նաև աստվածաբանության համատեքստում՝ «Մշակույթը, որ այժմ կը դիտարկուի ըստ ավետարանականներու, չի կրնար ուղղակի որոշակի հասարակութեան մշակույթ ըլլալ, ինչպէս յունահռոմեական, միջնադարեան կամ

ժամանակակից արեւմտեան կարգ մը աստուածաբաններ, ինչպէս եւ մարդաբաններ, քրիստոնէական հաւատը արեւմտեան մշակոյթի անբաժանելի մաս կը համարեն»:

Երրորդ ենթագլխում (ԿՐՕՆ, ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ, ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ) Սելիմյանն անդրադարձել է քրիստոնէական ընկալումներին՝ ազգ, կրոն, դաստիարակություն և կրթություն համատեքստերում: Նա փորձել է վերլուծել ազգի և մշակոյթի նույնականացման գաղափարական մոտեցումները: Ըստ հեղինակի, յուրաքանչյուր ժողովուրդ, այդ թվում հայերն, ունեն հոգևոր մշակոյթի իրենց տարբերակիչ հատկանիշները:

Այսպիսով, ատենախոսը փորձել է վերլուծել դավանական իրավիճակն ու ըմբռնումներն՝ ըստ 1840-1850-ական թվականների Հայ ավետարանական մամուլի հրատարակումների:

Ընդհանուր առմամբ, այս աշխատանքը հաջողված է: Մասնավորապէս, արժեքավոր են օգտագործված մամուլի նյութերը, որոնք ոչ միայն ունեն սկզբնաղբյուրի նշանակություն, այլև դրանց նկատելի մասն առաջին անգամ են մտնում գիտական շրջանառության մեջ:

Գնահատելով կատարված աշխատանքը՝ միաժամանակ ունենք որոշակի դիտողություններ և նկատառումներ□

- Ըստ ատենախոսի, Հայ ավետարանականներն իրենց գործունեությունը սկսեցին՝ քննադատելով հայոց ավանդական ծեսերն ու սովորույթները: Հարց է ծագում՝ ինչու՞ մերժվեցին հոգևոր կամ հումանիտար մշակոյթի բաղադրիչներ հանդիսացող ավանդական ծեսերը, սովորույթները, հավատալիքները, ավանդազրույցները, որոնք, միաժամանակ՝ հայոց ինքնությունն արտացոլող կարևորագույն ցուցիչներ են: Եթե դրանք մշակույթ են, ապա ինչու՞ են մերժվում, իսկ եթե մշակույթ չեն, ապա ի՞նչ հիմնավորումներով: Միգուցե՞ այստեղ մշակույթ երևոյթը դիտարկվում է դրանց առաջնային կամ երկրորդական նշանակությամբ՝ կամ ա՞յլ տեսանկյուններից:

- Հստակ չի ատենախոսի այն տեսակետը, թե «ինչու՞ արեւմտեան մշակույթը չդիտարկել իբրեւ քրիստոնէութեան ծնունդ»: Այդ դեպքում հարց է առաջ գալիս՝ թե արեւմտյան մշակույթ ասելով տարածական, ժամանակագրական և բովանդակային ի՞նչ համատեքստերում է այն դիտարկվում:

- Ճիշտ կլինէր, որ մամուլի հղումներում նախ գրվէր՝ հեղինակի անունը և վերնագիրը, իսկ եթե հեղինակ չկա՝ նշվէր վերնագիրը: Եթե այս շարադրանքը լինէր այս դիտողության տրամաբանութեամբ, ապա գրականության ցանկում կլինէր ոչ թե շուրջ 64 միավոր պարբերական մամուլի նյութ (ցանկում նշված է 21 միավոր, որը շատ ընդհանրական է), այլ նույնիսկ այդ

թվի կրկնակին: Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն «Աւետաբեր եւ Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» և «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» ամսաթերթերին, այլև բոլոր հանդեսներին, ժողովածուներին և հանրագիտարաններին: Հակառակ դեպքում, ցանկում ամբողջական չեն երևա այն կոնկրետ հոդվածները կամ հեղինակները, որոնք առկա են տողատակերում: Օրինակ՝ հղում 187, էջ 109 - Կոզիմո Մեդիչի /1389-1464/ տոհմի հիմնադիրը: /Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). - СПб. 1890 -1907. հղում 121, էջ 78 – Ռշտունի Խ. Ե., «Մշակ», Ֆրեզնո, 1939, թիւ 14 /1378/:

• Երբեմն տողատակերում հղված որոշ հոդվածներ նշված չեն ցանկում (օրինակ՝ հղում 8, էջ 10 - Միսիոնարական Բանբեր (Պոսթոն, Արտաքին Առաքելութիւններու Ամերիկեան Յանձնաժողով, 1846), էջ 126-127): հղում 49, էջ 45 - Դանտե Ալիկիերի, Աստուածային կատակերգութիւն /թարգմանիչ՝ Արբուն Տայեան/, ԵՀ հրատ., Ե., 1983, էջ 498/: հղում 70, էջ 52- Ս. Բ. Գևորգյան, Ամերիկյան միսիոներների գործունեությունն Արևմտյան Հայաստանում 1895-1914 թվականներին, Ե., 2015 /Սեղմագիր/ և այլն:

• Ներածության մեջ ատենախոսն արժևորել է թեմային առնչվող որոշ հեղինակների աշխատություններ, որոնք բացակայում են Գրականության ցանկից (խոսքը վերաբերում է օրինակ՝ Գ. Լեւոնեանի, Գր. Զարբահանլեանի, Վ. Զարգարեանի, Ա. Ալպոյաճեանի և այլ ուսումնասիրություններին՝ տե՛ս էջ 19): Ամենայն հավանականությամբ, ատենախոսն իրազեկ է նշված այդ աշխատություններից, սակայն, ըստ երևույթին, տեխնիկական կամ այլ պատճառներով դրանք դուրս են մնացել ցանկից:

• Այս աշխատանքն ունի ավելի շատ կրոնագիտական կամ աստվածաբանական ուղղվածություն, որը դարձյալ գնահատելի է: Սակայն, լավ կլիներ, որ Մելիսյանն անդրադառնար նաև հայ իրականության մեջ այդ դավանանքի անցյալի և արդի դրսևորումներին, համայնքի ժողովրդագրական կազմին, Հայ ավետարանական եկեղեցու ստեղծման պատմաքաղաքական դրդապատճառներին, ընդդիմադիրների (մասնավորապես՝ Հայ Առաքելական եկեղեցու) վերաբերմունքին, միսիոներների գործելակերպին և այլն: Ճիշտ է, այդ երևույթներին ատենախոսն անդրադարձել է, սակայն դրանք հիմնականում ունեն դիպվածային բնույթ:

• Ըստ ատենախոսի՝ «Օսմանեան կայսրութիւն ժամանած առաջին միսիոնարները տպաւորուած էին այն փաստով, որ կայսրութեան բոլոր ժողովուրդներէն հայերն ամենէն բացն էին բողոքական միսիոնարներու գործունեութեան հանդէպ»: Այս առումով լավ կլիներ, որ հեղինակն իր տեսակետն արտահայտեր, միաժամանակ խորքային վերլուծելով նաև այն իրողու-

թյունը, թե ինչու՞ արևմտյան միսիոներները չկարողացան /թե՞ չուզեցին/ ավետարանական դարձնել թուրքերին, քրդերին, հրեաներին և այլ էթնիկ հանրություններին:

• Աշխատանքն ավելի կշահեր, եթե ատենախոսն օգտագործեր նաև հետևյալ շատ կարևոր աշխատությունները.

- Օրմանյան Մ., Ազգապատում, հ. Գ, Էջմիածին, 2001:

- Թուրքիկյան Վ., Հայ ավետարանական եկեղեցին. 1846-1996, Դետրոյտ, 1996, 378 էջ:

- Ղազարյան Ս., Լեվոնյան Ռ., Հայաստանյայց ավետարանական եկեղեցի (Հայասաան-Կովկաս), Երևան, 1999, 248 էջ:

- Յակոբ Արք. Գլնճեան, Մարտին Լութեր, Մի բարեպաշտ վանականի ըմբոստությունը, Երևան, 2015, 519 էջ:

Այդուհանդերձ, նշված դիտողությունները խորապես չեն ազդում ատենախոսության գիտական արժեքի վրա:

Ներկայացված թեզն, ընդհանուր առմամբ, բավարարում է թեկնածուական աշխատանքների պահանջները, և միջնորդում ենք ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետում գործող մասնագիտական խորհրդին՝ շնորհելու Հարություն Սելիմյանին պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան՝ «Կրոնի տեսություն և պատմություն» մասնագիտությամբ հրապարակային պաշտպանության ներկայացված «ԴԱԻԱՆԱԿԱՆ ՆՈՐ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԵՒ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄՆԵՐԸ՝ ԸՍՏ 19-ԸՂ ԴԱՐՈՒ 40-50-ԱԿԱՆ ԹԹ. ԱԽԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ (Կ. ՊՈԼԻՍ, ՋՄԻԻՌՆԻԱ)» ատենախոսության համար:

Առաջատար կազմակերպություն՝

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,

ՀԱԻ Էթնոսոցիոլոգիայի բաժին.

բաժնի վարիչ, պատմ. գիտ. դոկտոր, Միհրան Գալստյան

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Էթնոսոցիոլոգիայի բաժնի վարիչ, պատմ. գիտ. դոկտոր Միհրան Գալստյանի ստորագրությունը հաստատում եմ՝

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության գիտական գծով փոխտնօրեն

Արսեն Բոբոխյան

15. 02. 2021թ. 